

Sivil İtaatsizlik

Kadir Candan*

Murat Bilgin**

1. Giriş

Demokrasinin en önemli unsurlarından biri yasaların veya hükümet politikalarının halktan gelen etkiler doğrultusunda değişime açık olmasıdır. Söz konusu etkiler, siyasi partilerden ve sivil toplumdaki gelmektedir. Siyasi partilerin etkisi çoğunlukla parlamento faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Sivil toplumun ise yasaları ve hükümet politikalarını etkilemek amacıyla uygulayabileceği çeşitli yöntemler mevcuttur. Buna göre sivil toplum hükümetle veya parlamentoyla doğrudan görüşmelerde bulunabilir. Yanlış oldu-

---

* TBMM, Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, Yasama Uzmanı.

E posta: kadir.candan@tbmm.gov.tr

** TBMM, Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, Yasama Uzman Yardımcısı.

E posta: muratbilgin@tbmm.gov.tr

ğu düşünölen uygulamaların değiştirilebilmesi için yargı yoluna başvurabilir. Sivil toplumun uygulayabileceği diğer bir yöntem ise çeşitli eylemler yolu ile kamuoyunda farkındalık yaratmak ve karar alıcıları söz konusu dolaylı etki suretiyle etkilemeye çalışmaktır.

Sivil toplumun yasaları veya hükümet politikalarını etkilemek amacı ile düzenlediği eylemler çok çeşitli özelliklere sahiptir. Eylemlerin planlı olup olmaması, az ya da çok kişinin katılımı ile gerçekleşmesi, aleni olup olmaması, şiddet içerikli olup olmaması, belirli yasalara aykırı olup olmaması, amacı ile biçiminin tutarlı olup olmaması, tek bir konu odaklı olup olmaması, siyasal sisteme yönelik bütüncül bir eleştiri taşıyıp taşıyımaması gibi özellikler söz konusu eylemleri birbirinden oldukça farklı kılmaktadır. Bu çalışma kapsamında söz konusu eylemlerin özel bir türü sayılabilecek “sivil itaatsizlik eylemleri” ele alınmaktadır.

Tarihi süreç içerisinde teorik gelişimine paralel olarak uygulamada daha fazla karşımıza çıkmaya başlayan sivil itaatsizlik olgusu üzerine farklı disiplinlerden akademisyenler ve düşünürler görüş belirtmiştir. Diğer taraftan çeşitli gerekçeler doğrultusunda sivil itaatsizlik eylemleri dünyanın farklı kesimlerinde icra edilmeye devam etmektedir. Bu eylemlerde bir yasayı çiğneyerek onu dönüştürme çabası olmasına karşın sistemi kökten değiştirme amacının olmaması sivil itaatsizliği devrim, isyan, ayaklanma gibi kavramlardan ayırmaktadır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sivil itaatsizlik kavramı farklı tanımlar çerçevesinde incelenmiş ve sivil itaatsizliğin unsurları irdelenerek kavram somutlaştırılmıştır. İkinci bölümde sivil itaatsizlik kavramına geçmişten günümüze en önemli katkıları yapmış kişiler teorik ve pratik yönleriyle ele alınmıştır. Bu bağlamda, kavramın fikir babası Thoreau'nun, kavrama dünya çapında popülerlik ve saygınlık kazandıran Gandhi ve Martin Luther King'in fikirlerine ve önderlik ettikleri sivil itaatsizlik eylemlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde başta militarizmi protesto etmeyi ve çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli kaygıları dile getirmeyi amaçlayan eylemler olmak üzere sivil itaatsizlik eylemlerine ilişkin çeşitli dünya örnekleri ortaya konulmuştur. Son bölümde ise altmışlı yıllardan itibaren Türkiye'de gerçekleşen bazı sivil itaatsizlik eylemlerine değinilmiştir.

2. Sivil İtaatsizlik Kavramı

Türkçeye Fransızcadan geçen “sivil” kelimesi, sözlüklerde “askeri ya da askerliğe ait olmayan” şeklinde tanımlanmaktadır. Etimolojik olarak medeni ve medeniyet kavramlarının karşılığı olan sivil kelimesi günümüzde daha çok silahlı güçlere karşıt milli bir topluluğun üyesi olarak ele alınan vatandaş ve ya onun konumuyla ilgili kullanılan her şeyi ifade etmektedir. Söz konusu anlamlar haricinde sivil kelimesi çoğu zaman her şeyi devletten beklemek yerine inisiyatif sahibi olma, vatandaşlık şuuru kazanma, siyasi ve sosyal sorumluluk taşıma, katılımcı demokrasiyi savunma, resmi kurumlardan farklı ve özgür düşünebilme, örgütlenme gibi kavramlar için veya bunlarla birlikte kullanılmaktadır.¹

Öte yandan “itaat” kelimesi emre uyma, söz dinleme yanında, bir amirin verdiği emirleri dinleme ve onlara uyma, devlet otoritesine ve büyüklere saygı anlamlarına gelmektedir.²

Anglosakson kökenli sivil itaatsizlik kavramının (*civil disobedience*) tanımını ve unsurlarını incelemeye geçmeden önce kavramı genel hatlarıyla ortaya koymak bakımından şu şekilde tarif etmek mümkündür:

“Şu ya da bu şekilde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı, yasal imkânların tükendiği noktada son bir çare olarak başvurulmuş, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir edimdir.”³

---

¹ Türk Dil Kurumu Web Sitesi, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim Tarihi: 04.04.2011) ve İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3. Baskı, Kubbealtı Yayınları, İstanbul,2008.

² Ali Seyyar, İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri, Değişim Yayınları, İstanbul,2007.

³ HannahArendtv.d., “Sivil İtaatsizlik”, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, (Çev. Yakup Coşar), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10.

2.1. Sivil İtaatsizlik Tanımları

Sivil itaatsizlik kavramını, baskın, dar ve geniş tanımlar çerçevesinde izah etmek mümkündür.

2.1.1. Baskın (Yaygın) Tanım

Bu tanımlamanın öncüleri olarak karşımıza felsefe profesörleri Hugo Adam Bedau ve John Rawls çıkmaktadır. Bedau'ya göre sivil itaatsizlik eylemi yasaya aykırı, kamuya açık, şiddetsiz ve vicdani olarak bir yasayı ya da hükümet politikasını veya kararını engelleme isteği ile gerçekleşmektedir. Rawls'a göre sivil itaatsizlik, yasaların ya da hükümet politikalarının değiştirilmesini amaçlayan ve kamuya açık bir tarzda gerçekleştirilen şiddetsiz, vicdani ve aynı zamanda siyasi nitelikli, yasaya aykırı bir edimdir.⁴ Rawls'a göre bu tür eylemlerle toplumun çoğunluğunun adalet duygusuna hitap edilmekte ve topluma enine boyuna düşündükten sonra, eşit ve özgür insanlar arasındaki toplumsal işbirliği ilkelerinin dikkate alınmadığı sonucuna varıldığı mesajı verilmektedir.⁵

2.1.2. Dar Tanım

Yukarıda bahsedilen baskın tanıma eylemin sonuçlarına katlanmaya hazır bulunma tutumunu eklemek suretiyle dar tanıma ulaşılmaktadır. Örnek bir tanımı bu anlamda Nicolaus Fleisch vermektedir:

“Sivil itaatsizlik, devlet gücünün, üçüncü kişilerce de açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede, haksızlık olarak duyumsanan bir edimine karşı, kaba güç kullanılmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir. Bu eylem dikkate değer bir siyasi-ahlaki motivasyondan kaynaklanır; en azından bir adet suç ka-

---

⁴ Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, Afa Yayınları, İstanbul, 1994, s. 109-110.

⁵ Hannah Arendt v.d., a.g.e., s. 56-57.

lıbına uygun bir hukuk ihlalinin içerir ve norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumunu taşır.”⁶

Bir başka dar tanımı günümüz filozofu ve sosyoloğu Jürgen Habermas şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Sivil itaatsizlik yalnızca kişiye özgü inançların ve çıkarların temel alınamayacağı ahlaki bir protestodur. Kural olarak önceden bildirilmiş ve polisçe akışının hesaplanabilir olduğu kamuya açık bir eylemdir; hukuk düzeninin bütününe olan itaati etkilemeksizin, tekil normların kasıtlı olarak çiğnenmesini içerir; normun çiğnenmesinin hukuki sonuçlarından sorumlu olmaya hazır bulunmak tutumunu gerektirir; sivil itaatsizliğin gerçekleştiği norm ihlali sembolik bir karaktere sahiptir. Buradan da zaten protesto araçlarının şiddetten uzak bulunması gerektiği sınırlaması doğmaktadır.”⁷

Ceza hukuku profesörü Horst Schöler-Springorum’un maddelerle sınırlandırdığı dar tanım ise şu şekildedir:

- 1) Amaca ulaşmak için bilinçli bir norm ihlali,
- 2) Kamuya duyurulmuş,
- 3) Etik-normatif olarak temellendirilmiş,
- 4) Şiddetsiz,
- 5) Sembolik bir protesto,
- 6) Protestocunun sonuçların sorumluluğunu taşımaya hazır oluşu.⁸

---

⁶ Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s.110.

⁷ A.k., s.111.

⁸ A.k., s.112.

Siyaset bilimci ve filozof Hannah Arendt sivil itaatsizliği şu şekilde tanımlayarak bir başka dar tanım ortaya koymaktadır:

“... anlamlı sayıda yurttaşın ya geleneksel değişiklik yollarının tıkanıp, yani itirazlarının artık dinlenip incelenmediğine ya da tersine, birtakım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar.”⁹

2.1.3. Geniş Tanım

Tanımlama öğelerini sınırlı tutarak pek çok eyleme sivil niteliği veren geniş tanımın öğeleri genellikle şu şekildedir: Hukuk normunun bilinçli olarak çiğnenmesi, eylemcinin özel türde bir motivasyonu, edimin kamuya açık olması ve -her geniş tanımda yer almamakla birlikte- itaatsizliğin devrimsel olmayıp, aksine sisteme içkin bulunması.¹⁰

Yukarıda bahsedilen üç farklı tanım sonucunda Hayrettin Ökçesiz şu şekilde bir genel tanıma varmaktadır:

“Sivil itaatsizlik, hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimidir.”¹¹

Ökçesiz’e göre ayrıca sivil itaatsizlik eyleminde bulunan kişi norm ihlalinin sonuçlarına katlanmaya hazır olduğunu belirtmekte ve bunu göstermekle de eyleminin içtenliğine olan inancını desteklemektedir.

---

⁹ Hannah Arendt, v.d., a.g.e., s. 95.

¹⁰ Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s. 108-109.

¹¹ A.k., s. 130.

2.2. Sivil İtaatsizliğin Unsurları

Yukarıda bahsedilen tanımlardan yola çıkarak sivil itaatsizliğe dair unsurlar şu şekilde ifade edilebilir:

1. Yasaya aykırı olması,
2. Şiddetin reddedilmesi,
3. Politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi,
4. Aleni ve hesaplanabilir olması,
5. Ortak adalet anlayışına / kamu vicdanına yönelik çağrı yapılması,
6. Sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı ortak eylem yapılması,
7. Eylemin ciddi haksızlıklara karşı yapılması ve haksızlıkla makul bir ilişki içinde olması,
8. Haksızlıklarla ilgili çifte standart uygulanmaması.¹²

2.2.1. Yasaya Aykırı Olması

Sivil itaatsizlik eylemleri kendi özgünlüğünü yaratan koşullarda gerçekleşen eylemler olarak daima yasa dışıdır. Bu eylemler haksız görülen bir uygulamaya karşı tüm yasal yollar denendikten sonra ortaya konmaktadır. Öte yandan yasaya aykırı eylemlere girişmek ilke olarak yasadışı örgütlenmeyi ya da eylemi savunmak anlamına gelmemektedir.

Yasaya aykırılık anlamında sivil itaatsizlik, dar anlamıyla, yasaklayıcı kurallara karşı gelmekle ya da hukuken buyrulan bir edimi yerine getirmemekle gerçekleşebilmektedir. Çiğnenen hukuk kuralı ile protesto amacının her za-

---

¹² Yakup Coşar, “Kavram ve eylem olarak sivil itaatsizlik”, Varlık Dergisi, Sayı 1074 (1 Mart 1997), s.2-7 ve Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s.114-129.

man örtüşmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle çiğnenen hukuk kuralı ile protesto amacının örtüşmesibir eylemin sivil itaatsizlik sayılması için zorunlu bir koşul olarak görülmemektedir.¹³ Bu doğrultuda Gandhi'nin geliştirdiği dolaylı-dolaysız sivil itaatsizlik ayrımı anlamlı bulunmaktadır. Dolaysız edim, karşı çıkılan hukuk normunun aynı zamanda ihlal edilen hukuk normu olması durumundaki eylemlere verilen isimdir. Buna karşın özellikle dış politika gibi alanlarda, örneğin uluslararası antlaşmaları doğrudan çiğnemek mümkün olmayacağı için, dolaylı edim söz konusu olmaktadır.

2.2.2. Şiddetin Reddedilmesi

Şiddetin ne olduğu ve sınırları konusu tartışmalı olmakla birlikte sivil itaatsizliğe ilişkin olarak genel kabul gören anlayış eylemin hiç kimsenin fiziki ve psikolojik bütünlüğüne zarar vermemesi gerektiğidir. Gandhi bu konuda bir adım daha ileri giderek yaralayıcı ve zarar verici eylemlerin yanında yaralayıcı ve zarar verici sözlerden dahi kaçınılmasını ve hiç kimsenin malına bile zarar verilmemesini önermektedir.

2.2.3. Siyasi ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi

Sivil itaatsizlik eylemleri kamuoyunun gözü önünde icra ediliyor olmaları nedeniyle eylemin sonunda siyasi sorumluluktan kaçınmak ya da eylemi inkâr etmek söz konusu olmamaktadır. Hukuki sorumluluk açısından ise teorisyenler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı teorisyenler hukuki sorumluluğun samimiyetin bir ifadesi olduğundan yola çıkarak eylemin çağrı etkisini güçlendirmesi sebebiyle bu sorumluluğu savunmaktadır. Öte yandan diğer bazı teorisyenler ise meşru bir eylemden dolayı cezalandırılmayı kabul etmenin doğru olmadığı görüşündedirler.

---

¹³ Bazı düşünürlerce norm ihlali ile protesto amacının aynı olması gerektiği de ileri sürülmektedir.

2.2.4. Aleni ve Hesaplanabilir Olması

Alenilikle kastedilen sivil itaatsizliğe katılanların kendilerini gizlememeleri ve yapılan eylemin kamuoyunca algılanabilir nitelikte olmasıdır. İstisnai olarak eylemin başından beri aleni olmasının eylemi başarısız kılabilceği durumlarda açık olma kuralının belli bir süre işlemeyebileceği de dile getirilmektedir.¹⁴

Hesaplanabilirlik ise eylemin seyri ve sonuçlarının eylemin başında söylenenlerle örtüşmesini, eylemcilerin samimiyeti ve inandırıcılığını ve söyledikleriyle yaptıklarının uyum içinde olmasını ifade etmektedir.

2.2.5. Ortak Adalet Anlayışına

/ Kamu Vicdanına Yönelik Bir Çağrı Yapılması

Rawls'a göre ortak adalet anlayışının temel ilkelerinin uzun süre devam eden kasıtlı ihlallerinde sivil itaatsizlik eylemcilerinin beklentisi şudur:

“Sivil itaatsizlik eyleminde bulunan azınlık grup, çoğunluğun yaptıklarının ortak adalet anlayışının ihlali olarak anlaşılmasını isteyip istemediğini gözden geçirmeye ya da ortak adalet anlayışına uygun olarak azınlığın taleplerini tanımak isteyip istemediğini incelemeye zorlar.”¹⁵

Rawls'a göre ayrıca;

---

¹⁴ Bu konuda Ronald Dworkin sahibinden kaçan köleyi saklayan bireyin tavrını örnek olarak göstermektedir. Dworkin'e göre eylemin gerçekleştirildiği sırada gizli kalması her şeyden daha önemlidir. Ancak saklama eylemi sona erdikten sonra bunun mutlaka kamuoyuna duyurulması gerekir. Bu noktada ayrıca bireyin tek başına sivil itaatsizlik eyleminde bulunup bulunamayacağı tartışması yapılabilir ki; bu konuda doktrinde görüş birliği bulunmamaktadır.

¹⁵ Hannah Arendt v.d., a.g.e., s. 58.

“Taleplere uygun düşüp, onları destekler özellikte olsalar da, sivil itaatsizliğin haklı gösterilmesi için, bireysel ahlak ya da dini doktrinler temel dayanak yapılamaz; sivil itaatsizliğin sadece bireysel çıkarlar ya da grup çıkarlarıyla gerekçelendirilmesinin söz konusu olamayacağı ise açıktır. Bunun yerine politik düzenin temelinde yatan ortak adalet anlayışına gönderme yapılır. Belli ölçüde adil, demokratik bir sistemde, yurttaşların politik sorunların çözümünde kendilerine referans yaptıkları ve anayasayı yorumlamakta ölçü aldıkları bir kamusal adalet anlayışının varlığı veri olarak kabul edilir.”¹⁶

Sonuç olarak sivil itaatsizlik eylemi, bireysel çıkarlarla veya toplumun diğer üyelerinin haklarının gaspına yol açacak grup çıkarlarıyla gerekçelendirilemez.

2.2.6. Sistemin Geneline Değil Tekil Haksızlıklara Karşı Ortak Eylem Yapılması

Sivil itaatsizlik eylemlerinde sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı çıkmaktadır. Bu anlamda ideolojik birliktelikleri gerektirmeyen sivil itaatsizlik eylemlerinin başarısı Arendt’in de ifade ettiği üzere “farklı eğilimlerin çabalarını ortak bir hedefe yöneltme kapasitesiyle” doğru orantılı olmaktadır.¹⁷ Bu ilkedden ayrıca sivil itaatsizlik eylemlerinin ömürlerinin genelde söz konusu haksızlığın giderilmesiyle dolmuş olacağı ve bu tür örgütlenmelerin parti tipi örgütlenmelerden çok farklı eğilimlerin çabalarını ortak bir hedefe yöneltmeleri sonucunda taban inisiyatifine dayanan ve demokratik örgütlenmeler olacağı sonucu çıkmaktadır. Bu sonuç bağlamında ayrıca belirtilmelidir ki sivil itaatsizlik eylemcisinin partilerde yer almasının bir sakıncası yoktur. Burada daha çok sivil itaatsizlik eyleminin klasik partiler aracılığıyla yürütülemeyeceği vurgulanmaktadır.

---

¹⁶ A.k., s. 58.

¹⁷ A.k., s. 112.

2.2.7. Eylemin Ciddi Haksızlıklara Karşı Yapılması ve Haksızlıklarla Makul Bir İlişki İçerisinde Olması

Ciddi haksızlıkların neler olduğu konusu tartışmalı olmakla birlikte Rawls, kurduğu adalet teorisinden yola çıkarak, eşit özgürlükler ve eşit şans ilkelelerinin ihlal edilmiş olmasının ve haksızlığın politik muhalefete rağmen uzun süredir devam etmesinin gerekliliğini şart koşmaktadır. Eylemin haksızlıkla ölçülü-makul ilişki içerisinde bulunması hususunda siyaset bilimci ve sosyolog Johan Galtung, çatışma sürecinde hangi eyleme karar verilirse verilsin, bunun hedefe yönelik ve çatışmanın sona ermesinden sonra ortaya çıkması istenen duruma uygun olması gerektiğini ifade etmektedir.

2.2.8. Haksızlıklarla İlgili Çifte Standart Uygulanmaması

Sivil itaatsizlik eylemcisi haksızlıklarla ilgili olarak çifte standart uygulamalıdır. Örneğin işkenceye karşı çıkılıyorsa işkenceyi kimin yaptığını ve işkencenin kime yapıldığını bakılmaksızın her türlü işkenceye karşı çıkılmalıdır.

2.3. Otoriteye Pasif Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik

Literatürde sivil itaatsizlik aktif ve pasif direnme hakları çerçevesinde pasif direnmenin bir türü olarak algılanmaktadır.¹⁸ İbrahim Ö. Kaboğlu'nun belirttiği üzere: "Günümüzde aktif direnmeden çok pasif direnmenin 'itaat etmeme' şekli, 'sivil itaatsizlik' öne çıkmış bulunmaktadır."¹⁹

Yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde yönetilenlerin baskıya karşı direnmeleri açısından bir ayrıma gitmek gerekirse karşımıza 15 ve 16. yüzyıllarda Katolik ilahiyatçılar tarafından geliştirilmiş olan "pasif direnme", "savunucu di-

---

¹⁸ Gandhi, pasif direnme ve sivil itaatsizlik ilişkisine dair farklı bir görüş taşımaktadır. Söz konusu görüş "3.2.1. Bir Sivil İtaatsizlik Teorisyeni Olarak Mahatma Gandhi" isimli başlık altında anlatılmaktadır.

¹⁹ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 252.

renme” ve “saldırgan direnme” kavramları çıkmaktadır. Günümüzde ise bu ayrım genel olarak aktif ve pasif direnme perspektifinde değerlendirilmektedir.

Münci Kapani’ye göre aktif direnme, baskı idaresini kuvvet ve gerekirse şiddet yoluna başvurmak suretiyle devirme hedefi güden bir direnme şeklidir. Kapani, bu ayrıma isyan ya da ihtilal gibi kavramları yerleştirir.²⁰ Yılmaz Aliefendioğlu da direnme hakkının pasif ve aktif yollarla gerçekleştirildiğinden bahisle, aktif direnmenin zor ve şiddet yoluyla iktidarı ya da birtakım siyasi hedefleri amaçladığını vurgulamaktadır.²¹

Manfred G. Schmidt pasif direnmeyi, şiddet dışı direnme kavramıyla ilişkilendirerek, yasa dışı ama meşru addedilen, şiddet içermeyen, çoğunlukla belirli siyasi ve toplumsal reform isteklerini barındıran, devlet gücüne karşı koyma girişimleri olarak tanımlamaktadır.²² Kapani, pasif direnmenin asgari düzeyde düşünce ve hareket serbestliği ile insan kişiliğine belli bir düzeyde değer tanıyan ve dünya kamuoyunun tepkileri karşısında az çok duyarlılık gösteren rejimlerde uygulama imkânı bulabileceğini belirtmekte; buna karşılık bu ölçütleri toptan reddeden, muhalefeti daha başlangıcında sönmülendirme amacı güden totaliter rejimlerde pasif direnişin uygulamaya konulmasının düşünülemediğinin altını çizmektedir.²³

2.4. Sivil İtaatsizliğin Amacı

Yukarıda bahsedilen çeşitli tanımlar ve unsurlar ışığında sivil itaatsizlikle ulaşmak istenilen iki temel hedef şu şekilde ortaya konulabilir: Sivil itaatsizlik eylemleriyle ilk olarak devlete ya da iktidara ulaşılacak istenmektedir. Si-

---

²⁰ MünciKapani, *Kamu Hürriyetleri*, 6. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 313.

²¹ Yılmaz Aliefendioğlu, “Direnme Hakkı”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Der. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara, 2002, s. 400.

²² Manfred G. Schmidt, *Wörterbuch zur Politik*, 2. Auflage, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 2004, s. 276.

²³ MünciKapani, a.g.e., s. 314-315.

vil itaatsizlik eylemleri politik iktidara seslenebilmek amacıyla yasaya aykırı hareket edilmesi suretiyle gerçekleştirilir. İkinci hedef ise kamuoyudur. Toplumsal hareketin ve kolektif tavrın büyümesi için kamuoyu, itaatsizliğin meşruiyetine ikna edilmeye çalışılmaktadır.²⁴

3. Sivil İtaatsizlik Kavramına Teorik ve Pratik Katkıda Bulunan Önemli Kişiler

Henry David Thoreau, Martin Luther King ve Mahatma Gandhi eylemleriyle ve ortaya koydukları görüşlerle sivil itaatsizlik kavramının anlam ve popülerlik kazanması bakımından öncü kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵

3.1. Sivil İtaatsizliğin Kurucusu Kabul Edilen Henry David Thoreau

Hukuk ve siyasi bilinç düzeyini yansıtacak biçimde sivil itaatsizlik kavramını ilk kez kullanan düşünür Henry David Thoreau'dur. Thoreau eğitimini tamamladıktan sonra yaşadığı başarısızlıkların ardından doğaya çekilip düşüncelerini yazıya aktarmaya başlamıştır. Thoreau'nun hayat çizgisinde 1848 yılında yaşanan bir olay onu sivil itaatsizlik kavramına götüren en önemli dönemeçlerden birisi olmuştur. Söz konusu olay yerel görevlilerin kendisinden baş vergisini ödemesini, aksi takdirde hapse atılacağını belirtmesidir.²⁶

---

²⁴ JoseBove ve GillesLuneau, Sivil İtaatsizliğe Çağrı, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 168.

²⁵ Hayrettin Ökçesiz'in sivil itaatsizliğin tarihte Antik çağa uzanan kökeni olarak gördüğü Sophokles'in Antigone adlı eserinin içeriğine ilişkin olarak Bkz. Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s.14-15.

²⁶ Thoreau'nun 1848 yılında gerçekleştirdiği sivil itaatsizlik eylemi baş vergisini ödemeyi reddetmesidir. Bazı kaynaklara göre Thoreau bu eylemini, köleliği uygulayan ve destekleyen ülkesinin (ABD) yönetimini protesto amacıyla gerçekleştirmiştir. Thoreau'nun sivil itaatsizlik eylemini yaparken ki amacı yönetimin toptan reddi değil, özgürlüklerin daha geniş tutulduğu bir yapılanmanın ortaya çıkması istemidir. Bkz., Şeniz Anbarlı, a.g.e., s. 96-97 ve Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s.62.

Thoreau, 1845'te, "Bir insan ne kadar az çalışırsa, kendisi ve içinde yaşadığı cemiyet bakımından o kadar hayırlı olur." inancı doğrultusunda, meşhur "temel hayat" tecrübesine başlamıştır. Bu amaçla Walden gölünün kıyısında, iki yıl boyunca yalnız yaşamış vebu süre içinde, 1854'te basılacak olan "Walden" isimli eseri için notlar tutmuştur.

Thoreau inzivaya çekildiği ilk yıl içinde, baş vergisini ödemeyi reddettiği için bir gün hapiste kalmıştır.²⁷ Bu tecrübe onun 'Sivil İtaatsizlik Görevine Dair' isimli eserini yazmasına sebep olmuştur. Hemşehrilerinin büyük bir kısmı Thoreau'nun eylemleri konusunda duydukları merakı dile getirip hapishaneye girmesine yol açan düşüncelerini öğrenmek istemişlerdir. Thoreau, o zamanki adı, "Sivil Yönetime Karşı Koyma" olan makalesinin ilk müsveddelerini 1848'de Concord Lyceum'da, bir manifesto olarak okumuştur. Yazı aslında makaleden çok nutuk veya deneme niteliğindedir.²⁸ Thoreau söz konusu denemede adaletsizliklere karşı kişisel sorumluluk almanın önemini, bireyin devlet üzerindeki önceliğini ve insan haklarının zamanaşımına uğramazlığı adına kişinin her koşulda vicdanının sesini dinleyerek davranma görevi olduğunu vurgulamaktadır. Deneme ayrıca yöneticilerin iktidarının kutsal olmadığını göstermekte ve inançların üzerinde duran evrensel ilkelerin varlığını ortaya koymaktadır.²⁹ Yazının herkesçe bilinen başlığı olan "Sivil İtaatsizlik" ise Thoreau'nun ölümünden dört yıl sonra 1866'da "Kanada'da Bir Yanki: Kölelik Karşısı ve Reform Yazılarıyla Birlikte" adıyla derlenen kitapta kullanılmıştır.³⁰

Thoreau'nun denemesinin içerdiği temel düşünceler şunlardır:

1. Bir kimsenin ülkesinin yasasından daha "yüce bir yasa" vardır.

---

²⁷ Thoreau bir tanıdığıın söz konusu para cezasını yatırması sayesinde hapiste sadece bir gün kalmıştır.

²⁸ H. David Thoreau ve Mohandas K. Gandhi, Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, çev. C. Hakan Arslan ve Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.7-11.

²⁹ JoseBove ve GillesLuneau, a.g.e., s.54.

³⁰ H. David Thoreau ve Mohandas K. Gandhi, a.g.e.,s.30.

Bu vicdanın yasasıdır, “içten gelen ses”in, “kozmosu kuşatan, birleştirici ruh”un yasası-artık ne demeyi yeğlerseniz!

2. Kimileyin bu “yüce yasa”yla ülkenin yasası birbirleriyle çatışır duruma geldiğinde kişinin ödevi “yüce yasa”ya uymak, ülkenin yasasına bile bile karşı gelmektir.
3. Kişi ülkenin yasasına bile bile karşı geliyorsa, bu eylemin bütün sonuçlarını göze almayı istiyor olmalıdır, hapishaneye kapatılmayı bile!
4. Oysa hapishaneye girmek sanıldığı kadar olumsuz bir edim değildir; bu durum iyi niyetli kişilerin dikkatini kötü yasaya çekmeye yarayacak, bu yasanın kaldırılması sonucuna katkıda bulunacaktır. Ya da yeterince kişi hapishaneye kapatılırsa, edimleri devlet mekanizmasını işlemez kılmayı, dolayısıyla kötü yasayı uygulamaz duruma getirmeyi sağlayacaktır.³¹

Thoreau'nun düşünceleri ilk başta değer görmese de zamanla Amerikan aydınları başta olmak üzere tüm dünyayı etkilemiştir. Fakat, şiddetsiz sivil itaatsizliğin tüm dünyada bilinmesi için 20. yüzyılın başlarını, Mahatma Gandhi'yi beklemek gerekecektir.

3.2. Düşünür ve Uygulayıcı Bir Kişilik Olarak Mahatma Gandhi

Mahatma Gandhi sivil itaatsizlik kavramına teorik ve pratik anlamda en fazla katkı yapan kişilerden biridir. Gandhi; Thoreau ve Tolstoy'un³² şiddeti dışlayan direnme felsefelerini geliştirmiş, gerçekleştirdiği ve başarıya ulaştırdığı çok sayıda sivil itaatsizlik eylemleriyle kavramın tüm dünyada tanınmasını sağlamıştır.

---

³¹ A.k., s. 31.

³² Tolstoy ve Gandhi birbirleriyle özellikle şiddetsizlik ve dünya siyaseti hakkında İngilizce mektuplaşmışlardır.

3.2.1. Bir Sivil İtaatsizlik Teorisyeni Olarak Mahatma Gandhi

Gandhi, Oxford'da hukuk eğitimini tamamladıktan sonra Güney Afrika'da avukatlık yapmaya başlamış ve burada kendisini ırk ayrımcılığıyla dolu bir ortamda bulmuştur. Gandhi kendisini ırk ayrımcılığına ilişkin yasalara karşı gelmeye ve gelenleri savunmaya adanmış, bu amaçla özellikle soydaşları olan Hintlileri bir araya getirmek amacıyla *Indian Opinion* (Hintlerin Görüşleri) adlı bir gazete çıkarmıştır.

Gandhi gazetesinin bir sayısında Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik" yazısını yayınlamış, sonrasında da daha geniş dağıtım olanakları sağlamak için yazıyı kitapçık olarak bastırılmıştır. Gandhi ayrıca yazının başına adil olmayan yasalara karşı sivil itaatsizliğin kullanılmasını savunan bir yorum yazısı da eklemiştir.³³

Gandhi, Avrupalılar tarafından düzenlenen halka açık bir toplantı sırasında, "pasif direniş" sözcüklerinin çok dar bir anlam içerdiğini, pasif direnişin za-yıfların silahı olarak betimlendiğini, bu sözcüklerin kin özelliği taşıdığını ve bunun şiddet yoluyla kendini ifade etmesini hiçbir şeyin engellemediğini fark etmiştir. Gandhi hareketinin gerçek niteliğini gösterebilmek ve "pasif direniş" anlayışından farklı bir anlayış ortaya koyabilmek için Hintlilerin yeni bir sözcük bulmaları gerektiği konusunda fikir beyan etmiş ve *Indian Opinion*'de bu amaçla bir yarışma açmıştır.

Yarışmaya katılan bir okurun önerisi "*sadagraha*" (Gücerat dilinde "*sat*" hakikat ve "*agraha*" sertlik anlamına gelir) olmuş, Gandhi detabirisi *satyagraha* (hakikate sahip olan) haline dönüştürmüştür. Bu ifade aynı zamanda Gücerat dilinde hakikati, aşkı ve ruh gücünü bir araya getirmektedir.³⁴ *Satyagraha*, kelime olarak hakikate tutunma demektir ve bu yüzden hakikatin gücü anlamına gelmektedir. *Satyagraha*, insanın mutlak hakikati bilememesi ve bu yüzden de cezalandırmaya yetkili olamaması dolayısıyla şiddet kullanmayı dışlamaktadır. Gandhi, *satyagraha*'yı hakikate tutunmakla bağdaştırmanın

---

³³ H. David Thoreau ve Mohandas K. Gandhi, a.g.e.,s. 32-33.

³⁴ Jose Bove ve Gilles Luneau, a.g.e., s. 59.

yanı sıra sevgi gücü veya ruh gücü olarak da tasvir etmiştir. Ayrıca pasif direniş ile *satyagraha*'nın karşılaştırmasını yapan Gandhi, pasif direnişin zayıfların bir silahı olarak kabul edildiğini ve pasif direnişin amaçlara ulaşmak için şiddet veya fiziki güç kullanmayı ilkesel olarak reddetmediğini; buna karşılık *satyagraha*'nın en güçlüünün silahı olduğunu ve şiddet kullanmayı her durumda reddettiğini vurgulamıştır.³⁵

Gandhi, kavramın eğitsel yönüne de dikkat çekmiştir:

“*Satyagraha* en iyi ve en soylu eğitimidir. Çocuklar için okuma yazmanın öğretildiği eğitimden sonra değil ondan önce gelir. Bir çocuğun alfabeyi öğrenmesinden ve kelime bilgisi kazanmasından önce ruhun, gerçeğin, sevginin ve ruhta gizli olan gücün ne olduğunu öğrenmesi gerektiği inkar edilemez. Bir çocuğun gerçek eğitimi, yaşam mücadelesinde sevginin nefreti, gerçeğin yalanı, nefesine acı çektirmekle şiddetin alt edileceğini öğrenmesiyle elde edilmiş olur.”³⁶

Gandhi'ye göre *satyagraha*, toplum yasalarına aklını kullanarak, kendi özgür istenciyle boyun eğmek demektir. İnsan, toplum yasalarına titizlikle uyduktan sonra, hangi kuralın iyi ve adaletli, hangisinin haksız ve adaletsiz olduğuna karar verebilecek ve ancak o zaman bazı yasalara karşı boyun eğmezliğe başvurmak hakkını kazanacaktır. Diğer bir deyişle bir halk, yasalara uymamak yoluna başvurma yeterliğini kazanmadan önce, onun bütün gereklilerini tümüyle öğrenmelidir.³⁷

Gandhi nezdinde çatışmayı sürdürmeye zihnen hazırlanmış kişilerin sosyal arenada uyması gereken altı kural vardır:

---

³⁵ H. David Thoreau ve Mohandas K. Gandhi, a.g.e.,s.75,79.

³⁶ A.k., s. 107.

³⁷ Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s. 41.

1. Şiddet kullanılmamalıdır.
2. Çatışma sürecinde hangi eyleme karar verilirse verilsin, bunun hedefe yönelik ve çatışmanın sona ermesinden sonra ortaya çıkması istenen duruma uygun olması gerekmektedir.
3. Şer güçlerle işbirliği yapılmamalıdır. Kötüyü yaralama ya da ona zarar verme çabası içine girilmemelidir. Öte yandan, asla ona yardım edilmemeli ve onunla işbirliği yapılmamalıdır.
4. Her eylemin bir bedelinin olduğu bilinmelidir.
5. Çatışmanın tarafları arasında, bütün köprülerin atılmasını engellemek, yani temas olasılıklarını ortadan kaldırmamak için elden gelen her şey yapılmalıdır. Kafada değişmez çizgilere sahip bir çatışma imajıyla çatışmaya girilmemeli, imaj hareketli ve esnek olmalıdır.
6. Çatışma ortamının harareti olabildiğince düşük tutulmalıdır. Protesto ve görüşme olanakları sonuna kadar kullanılmalıdır.

Gandhi'nin öngördüğü sivil itaatsizlik anlayışında kişisel çıkarları için yasayı ihlal eden suçlulardan farklı olarak, gerçekleştirilen eylemler aleni bir şekilde yapılmaktadır. İtaatsiz kişi, baştan itibaren yasa ve kurallar tarafından öngörülmiş cezalara çarptırılacağını bilmektedir. Eylemci baskıya meydan okumaktadır. Gandhi söz konusu tutumu saldırgan bir tavır olarak betimlemektedir. Gandhi ayrıca bireysel olarak üstlenilen eylemleri, itaatsizlerin yasal düzen içindeki bir hak ihlali ya da yasallık ihlali olarak kabul ettikleri şeye karşı ve tek amacı genel çıkar için yasayı değiştirmek olan kolektif, açık bir meydan okuma olarak görmektedir.³⁸

---

³⁸ JoseBove ve GillesLuneau, a.g.e., s. 68.

3.2.2. Bir Sivil İtaatsizlik Eylemcisi ve Lideri Olarak Gandhi

Gandhi, teorik çalışmalarının yanında Güney Afrika'daki Hintli göçmen işçileri³⁹ ırkçılığa karşı korumak için çokça çaba harcamış ve bu amaçla sivil itaatsizlik eylemleri organize etmiştir.⁴⁰ Bu eylemlere ilişkin önemli bir örnek, 1906'da Hintli göçmenlerin parmak izlerinin alınmasını emreden ve polise bunun kontrolü için evlere girme yetkisi veren yasaya tepki olarak, bu işlemi yapmakla yükümlü kayıt idarelerinin gönüllülerce işgal edilmesidir. Yasanın iptaline ilişkin yönetimce verilen sözlerin tutulmaması üzerine Gandhi, izinsiz bir şekilde sokak satıcılığı yapılması suretiyle Hintlilerin kendilerini tutuklatarak hapishaneleri doldurmaları çağrısı yapmıştır. Başka bir eylemde ise Gandhi'nin organizasyonu ile üç bin Hintli, Johannesburg'da kayıt belgelerini yakmıştır. Ayrıca yönetimin söz verdiği halde baş vergisini kaldırmaması ve Farisi, Hintli ve İslami evlilik sözleşmelerini geçersiz sayması nedenleri ile Gandhi'nin öncülüğünde yapılan sivil itaatsiz eylemleri daha da artmış, kadınlar başta olmak üzere çok sayıda kişi tutuklanmış ve süreç sonucunda hapishaneleri yönetmek imkansız hale gelmiştir. Sonunda yönetim Gandhi'nin taleplerini kabul etmek zorunda kalmış ve sözü edilen yasalar uygulamadan kaldırılmıştır.

Gandhi, Güney Afrika'dan sonra döndüğü ülkesinde de çok sayıda sivil itaatsizlik eylemini organize etmiştir. Gandhi bu eylemlerle Hindistan'ın İngiliz yönetiminden kurtarılmasını ve bağımsızlığa kavuşmasını amaçlamıştır; ancak Gandhi, "ne pahasına olursa olsun bağımsızlık kazanılmalıdır" anlayışından çok, sonunda barış ve güven ortamı tesis edilebilecek bir şekilde bağımsızlığı hedeflemiştir.

Gandhi'nin ülkesinde gerçekleştirdiği sivil itaatsizlik eylemleri çok geniş katılımlı halk hareketleridir. Bu eylemlerin en çok ses getirenlerinden birisi

---

³⁹ Aslında bahsi geçen grup yalnızca Hint işçilerden oluşmamaktadır. Aralarında az sayıda da olsa Farisiler ve bu günkü Pakistanlılar gibi başka gruplar da mevcuttur; ancak grubun büyük çoğunluğu Hintlilerden oluştuğu için bu çalışmada bu grup için "Hintli göçmenler" ve "Hintliler" tabirleri kullanılmıştır.

⁴⁰ Şeniz Anbarlı, a.g.e.,s. 98.

Britanya İmparatorluğu'nun koymuş olduğu tuz üretim yasağının protesto edildiği tuz yürüyüşüdür. Sonuçta Gandhi'nin önderliğinde gerçekleştirilen ve sivil itaatsizliğin tam ve bilinçli bir şekilde bir strateji olarak belirlendiği eylemler neticesinde Hindistan bağımsızlığına kavuşmuştur. Bu hareketin öncüsü olan ve halkının kendisine “*Mahatma*” (büyük ruh) ismini koyduğu Gandhi, yalnız ülkesinde değil tüm dünyada büyük bir prestij kazanmıştır.

Gandhi'nin eylemlerinin en önemli özelliği şiddet potansiyeli çok yüksek olan milyonlarca insanı şiddet kullanmadan itaatsizliğe ve eyleme yönlendirebilme gücüdür. Gandhi'nin eylemleri tüm dünyadaki sivil itaatsizlik eylemleri içerisinde şiddetin kesin reddini en iyi şekilde ifade eden eylemler arasındadır. Gandhi ayrıca eylemlerinde disiplinin ve organize olmanın önemini kavramış ve buna büyük önem vermiştir.⁴¹ Gandhi bağımsızlık gibi ileri düzey siyasi bir amaca ulaşmanın bile, şiddet dışı yollarla mümkün olabileceğine inanmış ve başarısı ile bunu tüm dünyaya göstermiştir.

3.3. Amerika'da Irk Ayrımcılığıyla Mücadelede Öncü Lider:

Martin Luther King

Martin Luther King 1929'da ABD'nin Atlanta şehrinde siyah bir papazın oğlu olarak dünyaya gelmiş, güney eyaletlerinden Georgia ve çevresinde ırkçılığın gündelik aşığılamalarına maruz kalarak büyümüştür. Zamanla siyah gettosunun hareket lideri haline gelen King; Thoreau ve Gandhi'yi incelemiş, eşitlik mücadelesinin şiddetsiz bir mücadele olması gerektiğine ikna olmuş ve daha sonraki düşüncelerini ve eylemlerini bu doğrultuda şekillendirmiştir.⁴²

3.3.1. Martin Luther King'de Sivil İtaatsizlik Kavramı

Düşüncelerinden dolayı defalarca hapse giren King, 1963 yılında Birmingham'daki eylemler sonrasında kapatıldığı cezaevinde yazdığı mektupla -

---

⁴¹ A.k., s. 98-104.

⁴² Jose Bove ve Gilles Luneau, a.g.e., s. 93-94.

kendi ifadesiyle mektubu aşırp neredeyse kitap haline gelen- sivil itaatsizlik anlayışına dair düşüncelerini ortaya koymuştur. Şiddete dayanmayan her kampanyanın dört basamağı olduğunu belirten King, bu basamakları şu şekilde sıralamaktadır:

1. Adaletsizliğin varlığının tespiti için gerekli materyali toplamak,
2. Adaletsizliğin durdurulması için gerekli görüşmeleri (müzakereleri) yapmak,
3. Kendini eğitmek,
4. Doğrudan eyleme geçmek.

King, şiddete dayalı olmayan sivil itaatsizlik eyleminin amacını, “sorunu tartışmaya zorlayacak bir gerginlik ortamı oluşturmak” olarak betimlemiştir. Diğer bir amaç ise sorunu görmezden gelinemeyecek bir dereceye dek dramatikleştirmektir.

İrk ayrımcılığına karşı eylemlerinin meşruiyetini adil-adil olmayan yasa çerçevesinde ayrımlaştırıran King, adaletsiz yasanın yasa olmadığı görüşündedir.

“Bir yasanın adil olup olmadığı nasıl anlaşılabilir? Adil yasa, ahlaki kurallar ve Tanrı'nın buyruklarıyla uyum içinde olan, insan yapısı bir düzenlemedir. Adil olmayan yasa ise ahlak kurallarına uymayan yasadır, Aquinolu Thomas'ın dediğı gibi, kökü tanrısal hukukta ve doğa hukukunda olmayan insan yapısı yasadır. İnsanı aşağılayan her yasa adaletsizdir. İrk ayrımcılığı insanın ruhunu bozduğu ve kişiliğine zarar verdiği için tüm irk ayrımcı yasalar adil olmayan yasalardır.”⁴³

---

⁴³ Hannah Arendt v.d., a.g.e., s. 191-196.

3.3.2. Sivil Haklar Hareketinin Öncüsü Olarak Martin Luther King

1960'larda ABD'de "Sivil Haklar Hareketinin"⁴⁴ öncüsü olan Martin Luther King önderlik ettiği sivil itaatsizlik eylemleri ile büyük ses getirmiştir. Bir papaz olarak görev yapan King'in organizasyonunda baş aktör olarak rol aldığı eylemler dizisi, 1955 yılında Alabama Eyaleti Montgomery şehrinde, Rosa Parks adlı bir siyahın otobüste yasal olarak yalnızca beyazların oturabileceği bölüme oturması üzerine tutuklanması ile başlamıştır.⁴⁵ Parks'ın tutuklanmasını protesto amacıyla ilk olarak otobüse binmeme eylemi başlamıştır.

Eylem, başlangıçta tahmin edilenin çok üstünde bir katılıma sahne olmuş ve zamanla başlangıçtaki kısıtlı amacını aşmıştır.⁴⁶ Kentte daha önce ulaşım için otobüs kullanan yirmi bine yakın siyah her gün otobüse binmek yerine yürümeyi tercih etmeye başlamıştır.⁴⁷ Otobüs boykotu daha sonra başka şehirlere de sıçramıştır. 382 gün süren eylemler sonunda ABD Yüksek Mahkemesi ulaşım araçlarındaki ayrımcı yasaların, anayasaya aykırı oldukları gerekçesi ile, iptaline karar vermiştir.⁴⁸

Bu gelişmelerden sonra Martin Luther King'in önderliğindeki eylemler durmak bir yana, birçok şehirde geniş kitlelerin katıldığı ve tüm alanlarda ırk ayrımcılığına karşı olan "sivil haklar hareketi"ne dönüşmüştür. En çok kullanılan eylem türü oturma eylemi ve yürüyüşler olmuştur.

---

⁴⁴ Sivil haklar hareketi ABD'de siyahlar ile beyazlar arasındaki her türlü ayrımcılığın kaldırılması amacını taşıyan bir hak arama hareketidir.

⁴⁵ Aslında Rosa Parks tam olarak otobüsün önüne oturmamıştır. Otobüste siyahların eğer hiçbir beyaz o bölümde değilse oturabildikleri bir orta bölüm vardır. Rosa Parks da hiçbir beyaz yokken yasaya uygun şekilde bu bölüme oturmuştur; ancak Parks'ın "suçu" (yasaya aykırı eylemi) bir beyaz gelince orta bölümü terk edip otobüsün en arkasında ayakta beklemeyi reddetmesi olmuştur. Bkz. Jose Bove ve Gilles Luneau, a.g.e., s. 94-96.

⁴⁶ Rosa Parks'ın cüzi bir para cezasına çarptırılıp serbest bırakılması eylemlerin giderek artan katılımcı sayısını ve coşkusunu eksiltmemiştir. Bkz. Jose Bove ve Gilles Luneau, a.g.e., s.96.

⁴⁷ Başlangıçta aktivistler otobüs harici düşük ücretli taksi-dolmuş tarzı farklı ulaşım araçlarını kullanmışlar; ancak sonradan bunlara da kısıtlamalar getirilince sadece yürümeyi tercih etmişlerdir.

⁴⁸ Jose Bove ve Gilles Luneau, a.g.e., s.96.

Eylemciler eylemleri sırasında ve sonrasında çok çeşitli saldırılara maruz kalmıştır. Örneğin, otobüsleri taşlanmış, hatta içinde eylemciler varken, yakılmaya çalışılmış, Martin Luther King'in evi bombalanmış ve eylemciler yaygın bir polis şiddetine maruz kalmıştır. Ne var ki bu tip saldırı ve yıldırma girişimleri eylemleri durduramamış aksine eylemcilere duyulan sempatinin artmasına neden olmuştur.

Hareket gücünü eylemlerinin niteliğinden çok eylemcilerin maruz kaldığı saldırı ve tutuklamalara karşı, şiddet kullanmadan, direnme iradesinden ve bunun tüm ABD ve hatta dünya kamuoyunda yarattığı sempatiden almıştır. Bu tesadüfi bir etkiden çok King tarafından tasarlanmış bir strateji niteliğindedir. King: “Siz ıstırap çektirmekte ne kadar yetenekliyseniz, biz de ıstıraba dayanmakta o kadar yetenekliyiz.”⁴⁹ diyerek durumu özetlemiştir.

Sonuç olarak Martin Luther King'in üstün hitabet yeteneği ile önderlik ettiği ve sivil itaatsizliğin birçok unsurunu içerisinde barındıran sivil haklar hareketi, birçok alanda ırk ayrımcılığını ortadan kaldıran çok önemli başarılarla ulaşmış ve sivil itaatsizlik kavramının tüm dünyada popülerliğinin artmasına vesile olmuştur.

4. Dünyada Sivil İtaatsizliğe İlişkin Diğer Bazı Örnekler

Dünya çapında sivil itaatsizlik eylemleri uzun yıllardır gerçekleştirilmektedir. Söz konusu eylemler birbirlerinden oldukça için gerçekleştirildiğinden bu eylemleri belirli başlıklar altında toplamak güçtür. Bununla birlikte bu çalışma kapsamında incelenen eylemler arasında en yaygın olarak karşılaşılanlar “militarizmi protesto etmek” ve “çevrenin korunmasına dikkat çekmek” amaçlarını taşıdığından, dünyada sivil itaatsizlik eylemlerine ilişkin örnekler, söz konusu iki amaçtaki eylemler ve “diğer amaçlarla gerçekleştirilen eylemler” olarak üç başlıkta ele alınmıştır.

---

⁴⁹ A.k., s. 96-98.

4.1. “Militarizm”i Protesto Amacıyla Yapılan Sivil İtaatsizlik Eylemleri

Dünyada, özellikle demokratik batı ülkeleri başta olmak üzere, birçok ülkede silahlanmayı, askerlik hizmetini, haklı olmadığı düşünülen bir savaşı ya da işgali protesto etmek amacıyla çeşitli sivil itaatsizlik eylemleri düzenlenmiştir. Bunlar arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Federal Almanya’da gerçekleştirilen onlarca sivil itaatsizlik eylemi özellikle dikkat çekmektedir. Bu eylemlerden bazıları 1951 yılında yeniden ordu kurulmasını protesto amacıyla -yasaklanmış olmasına rağmen- imza toplanması, 1958 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin gençlik örgütünün nükleer silahları protesto etme amacıyla tramvay raylarına oturmaları, 1971 yılında bir askeri tatbikata karşı bir grup lise öğrencisinin boykot yapması ve tatbikat alanını kuşatmaya alması ve 1982 yılında bir askere alma dairesinin önünde celp belgelerinin yakılmasıdır.⁵⁰

Başka birçok ülkede de çok sayıda ve çeşitli şekillerde militarizm karşıtı sivil itaatsizlik eylemleri düzenlenmiştir. Bu eylemlerden ABD’de düzenlenenlerinden bazıları şu şekildedir: Askerlik görevinin ya da onun yerine ikame olması öngörülen görevin yapılmaması, 1955’te New York’da sivil savunma provası sırasında korunma yerlerine gidilmemesi, 1958’de Hawaii’de nükleer silah deneme bölgesine girme teşebbüsünde bulunulması, 1958’de nükleer silahları protesto amacıyla vergi ödenmemesi, nükleer denizaltıların üretiminin protesto edilmesi amacıyla denizaltıların üretimlerinin yapıldığı fabrikaların işgal edilmesi, 1966’da üç muvazzaf askerin Vietnam Savaşını protesto eden bir basın açıklaması yapması, 1967 yılında yine Vietnam Savaşının protesto edilmesi amacıyla 50 adet asker kimliğinin yakılması, 1968’de askere alma dosyalarının temsili bir napalm ile tahrip edilmesi, 1970 yılında Kamboçya’ya yapılan müdahaleyi protesto amacıyla Minnesota Üniversitesinde boykot yapılması ve 1983 yılında bir hava kuvvetleri üssüne girilerek askeri bir aracın parçalanmasıdır.⁵¹

---

⁵⁰ Hayrettin Ökçesiz, a.g.e.,s. 50-61.

⁵¹ A.k., s. 61-66.

Almanya ve ABD'deki örneklerden başka Avusturya'da 1985 yılında bir askeri merasim geçişinin oturma eylemi ile engellenmesi, Belçika'da askeri sahaya izinsiz girilmesi, Fransa'da 1966 yılında atom bombası testini protesto amacıyla vergi ödenmemesi, İsrail'de 1982 yılında bir grubun o yıl Lübnan'a yapılan saldırıyı protesto amacıyla askerlik hizmetini yapmayı reddetmesi ve yine İsrail'de 1987 yılında, yapımına katılan bir mühendis tarafından İsrail nükleer silahlarının gizli planlarının yayımlanması dünya çapında ses getirmiş militarizm karşıtı bazı sivil itaatsizlik eylemi örnekleridir.⁵²

4.2. Çevrenin Korunması Amacıyla Gerçekleştirilen Sivil İtaatsizlik Eylemleri

Çevrenin korunması amacıyla gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemlerinin büyük bir kısmı, özellikle nükleer enerji üretimini protesto etmek amacıyla düzenlenmiştir. Örneğin 1975 yılında Almanya'da, nükleer enerji santrali kurulması amacıyla yapılan ormandan yer açma çalışmalarını engellemek için alan işgali eylemi yapılmıştır. Bu tarihten sonra da Almanya'da nükleer enerji santrali yapılmasına karşı ve nükleer atıkların depolanmasını protesto amacıyla insandan halı, kilise işgali, ağaçlara sarılma, yol işgali gibi çeşitli sivil itaatsizlik eylemi düzenlenmiştir.⁵³ Almanya'da elli yıla yakın bir süre boyunca devam eden nükleer karşıtı eylemler, 2011 yılında Federal Alman Meclisinin aldığı aşamalı bir biçimde 2022 yılında nükleer enerji üretiminden tamamen vazgeçilmesi kararı ile amacına ulaşmıştır.⁵⁴

Nükleer enerji üretiminin protesto edilmesi kapsamında Avustralya'da 1976 yılında uranyum çıkarılmasını protesto amacıyla, tüm ülkede, 24 saatlik demiryolu grevi düzenlenmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen bir diğer sivil itaatsizlik eylemi de 1980-1982 yılları arasında Hollanda'da bir grup eylemci-

---

⁵² A.k., s. 66-72.

⁵³ A.k., s. 51-54.

⁵⁴ Aykut Çelebi, "Demokrasinin Derinleşmesi: Bir Yöntem Olarak Sivil İtaatsizlik", *Cogito* dergisi, Sivil İtaatsizlik, sayı:67, s. 80-96, 2011, s. 90-91.

nin, elektrik faturalarının nükleer enerji tarafından üretildiği varsayılan oranı tutarındaki bedeli ayrı bir hesaba yatırması eylemidir.⁵⁵

Çevrenin korunması amacıyla gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemlerinin diğer bir türü de doğrudan bir yerleşim yerine zararı olan bir faaliyetin protestosu amacıyla yapılan eylemlerdir. ABD’de 1958 yılında Tuscarora Kızılderililerinin yerleşim bölgelerinde sel baskınlarına yol açacağını iddia ettikleri hafriyat araç ve taşıtlarını doğrudan engellemeleri buna bir örnektir.⁵⁶

Ayrıca *Greenpeace*(Yeşil Barış) örgütünün, dünyanın farklı yerlerinde düzenlediği pek çok eylem bilinçli olarak sivil itaatsizlik eylemleri şeklinde organize edilmektedir. Hasta balıkların protesto edilen kurumun merdivenlerine boşaltılması, zehir yüklü gemilere ve fabrikaların bacalarına çıkma eylemleri söz konusu eylemlere ilişkin bazı örneklerdir.⁵⁷

4.3. Diğer Amaçlarla Yapılan Sivil İtaatsizlik Eylemleri

1969 yılında – o tarihte bir hapisane olarak kullanılmasına son verilmiş olan – meşhur Alcatraz adası bir grup Kızılderili tarafından işgal edilmiştir.⁵⁸ İşgal 19 ay boyunca devam etmiştir. Söz konusu eylem, nihai hedefi olan Kızılderili egemenliğinin adada tanınması⁵⁹ amacını sağlayamamış, ancak ABD’deki Kızılderili varlığı ve hakları açısından ABD ve dünya kamuoyunda farkındalık yaratmıştır.⁶⁰

Başka ülkelerdeki haksızlıkları protesto amacıyla gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemlerine de zaman zaman rastlanmaktadır. Bunlara ilişkin iki ör-

---

⁵⁵ Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s. 64-70.

⁵⁶ A.k., s. 62.

⁵⁷ A.k., s. 50-74.

⁵⁸ A.k., s. 64.

⁵⁹ ABD ile Sioux’lar arasındaki bir antlaşmanın bazı maddelerine ithafen eylemci Kızılderililer böyle bir hakları olduğunu iddia etmektedirler.

⁶⁰ Peter Blue Cloud, Alcatraz Is Not An Island, WingbowPress, Berkeley, 1972.

nek, 1968 yılında Almanya’da dönemin Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle’ün ziyareti sırasında askerlik hizmetinden kaçan Fransızların lehine yasaklanmış bir gösteri yapılması ve 1973 yılında yine Almanya’da, Kuzey İrlanda’dan Britanyalıların geri çekilmesi amacıyla, NATO karargâhı önünde izinsiz bildiri dağıtılması eylemleridir.⁶¹

Dünya çapında ayrıca, ücretlerin yetersizliğini ya da çalışma koşullarının kötülüğünü protesto etmek amacıyla yapılan sivil itaatsizlik eylemi örnekleri de yaygındır. Bunlara ilişkin önemli bir örnek Meksika asıllı ABD’li tarım işçisi Cesar Chavez’in organize ettiği sivil itaatsizlik eylemleridir. California’da çalışan üzüm işçilerinin iş koşullarının iyileştirilmesini ve ücretlerinin yükseltilmesini amaçlayan hareket, beş yıl süre ile tüm ülkeye yayılan bir boykot halini almış ve süreç sonucunda eylemler amacına ulaşmıştır. Bu eylemlerde en çok ön plana çıkan husus, Chavez’in maçoluğu ve şiddeti yücelten bir kültüre sahip on binlerce insanı şiddetsiz direnişe ikna edebilmesidir. Bu bağlamda Chavez’in “... Cesaretin en sahicisi ... şiddetten tamamen arınmış bir adalet mücadelesi içinde başkaları için kendimizi feda etmektir. İnsan olmak, başkaları için ıstırap çekmektir.” sözü önemlidir.⁶²

Bir diğer yaygın sivil itaatsizlik eylemi nedeni, işsizliğin protesto edilmesidir. Buna ilişkin ilginç bir örnek, 1956 yılında İtalya’da işsizliği protesto etmek amacıyla yasa dışı bir şekilde yol yapılması (tersinden grev) eylemidir.⁶³

2010 yılında başlayan “ABD Dışişleri Bakanlığı yazışmalarının *Wikileaks* adlı internet sitesi tarafından yayımlanması” eylemi de sivil itaatsizliğin birçok unsurunu taşımaktadır.

---

⁶¹ Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s. 50-61.

⁶² Jean-Marie Muller ve Jen Kalman, Cesar Chavez, Fayard, Paris, 1977. (Jose Bove ve Gilles-Luneau, a.g.e., s.114’ten alıntılanmıştır)

⁶³ Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s. 73.

5. Türkiye’de Sivil İtaatsizliğe İlişkin Örnekler

Türkiye’de sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebilecek eylemler özellikle 1960’lardan⁶⁴ sonra gözlemlenmeye başlamıştır;⁶⁵ ancak Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemlerine sıkça rastlanılmaya başlanan dönem 1990 sonrası yıllardır.

“Türkiye’de Sivil İtaatsizliğe İlişkin Örnekler” sınıflandırılırken, dünyadaki eylem örneklerine ilişkin bölümdeki yaklaşıma benzer şekilde incelenen eylem örnekleri arasında en çok karşılaşılan iki eylem türü iki ayrı başlık altında toplanmış geri kalan eylemler ise “Diğer Bazı Örnekler” başlığı altında ele alınmıştır.

5.1. Sivil İtaatsizlik Niteliğindeki İşçi ve Memur Eylemleri

1969 yılında gerçekleşen Çorum Alpagut Linyit İşletmeleri’nin işçilerce işgal edilmesi ve işletmede işçi denetiminin kurulması⁶⁶ ve yine 1969’da gerçekleşen “Öğretmenler Boykotu” Türkiye’de sivil itaatsizliğe ilişkin ilk örnekler arasında gösterilmektedir.⁶⁷ Söz konusu iki eylem sivil itaatsizlik eylemlerinin yasaya aykırılık, şiddetin reddi, alenilik, hesaplanabilirlik ve kamu vicdanına çağrı gibi unsurlarının pek çoğunu taşımaktadır. Linyit İşletmeleri’nin işçilerce işgali, sonuç olarak işçilere alacaklarının ödenmesi ve süreç içerisinde işten atılan işçilerin işe geri alınması ile amacına büyük ölçüde ulaşmıştır.⁶⁸ Yüz bini aşkın öğretmenin “öğretmenlerin insan haysiyetine ya-

---

⁶⁴ Peri Uran, “1960 Sonrası Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri” Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Kayseri, 2006, s.133.

⁶⁵ Şiddet içermeyen direniş biçiminin Türkiye’de ve Osmanlı’da bu tarihten önce hiç bulunmadığını iddia etmek elbette ki yanlıştır. Burada bahsedilen her unsuruyla olmasa bile birçok unsuruyla ve bilinçli bir şekilde, sivil itaatsizlik eylemi yapma amacıyla gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleridir.

⁶⁶ Şeniz Anbarlı, a.g.e., s.211.

⁶⁷ Peri Uran, a.g.e., s.134 ve Yakup Coşar, a.g.e., s.5.

⁶⁸ Şeniz Anbarlı, a.g.e., s.211.

kışır koşullardan yoksun bırakıldıkları, laik devlet ilkesinin eğitim alanında hiçe sayıldığı ve düşünce özgürlüğünün reddedildiği” gerekçeleri ile dört gün süre ile katıldıkları boykot sonucunda ise birçok öğretmen görevden alınmış ya da çeşitli idari cezalara çarptırılmıştır.⁶⁹

Birer işçi hareketi niteliğinde olan 1989 yılındaki “Bahar Eylemleri”⁷⁰ ve 3 Ocak 1991’de gerçekleştirilen “Genel Direniş”⁷¹ eylemleri de çeşitli yönleri itibarıyla sivil itaatsizlik eylemleridir. 1989 yılındaki Bahar Eylemleri’nde “bıyık kesme (yarım bırakma), saç kazıtma, sakal bırakma, yalınayak yürüme, çıplak yürüme, yemek boykotu, iş yavaşlatma, işe geç başlama, toplu vizite, yolu trafiğe kapatma, toplu boşanma başvurusu, toplu simit yeme, siyah çelenk bırakma, toplu yürüyüş yapma, viziteye çıkmama”⁷² gibi çok sayıda grev-dışı eylem türleri tatbik edilmiştir. Bu eylemlerin bir kısmı çeşitli kanun ve yönetmeliklere aykırı olmaları ve sivil itaatsizliğin diğer unsurlarını taşımaları bakımından sivil itaatsizlikle bağdaşmaktadır. Dönemin ekonomik politikalarına bir tepki niteliğindeki 3 Ocak 1991 Genel Direniş’inde de tüm Türkiye’de bir gün işe gitmeme kararı uygulanmış ve bir sivil itaatsizlik örneği ortaya konmuştur.⁷³

90’lı yıllar boyunca gerek özlük haklarının yetersizliğini, gerekse sendikal hakların olmayışını protesto amacıyla bazı memur grupları da “iş bırakma, iş yavaşlatma, sakal bırakma, toplu viziteye çıkma, oturma eylemi” gibi sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleştirmiştir.⁷⁴

2002 yılında Sağlık Bakanlığının yürürlüğe koyduğu bir uygulamayı, sektöre darbe vuracağı gerekçesi ile protesto eden eczacıların gerçekleştirmiş olduğu -nöbetçi eczaneler hariç olmak üzere- kepenk kapatma eylemi de şiddet dışı olması, aleni olması, Eczaneler Hakkındaki Kanunun ve Türk Ceza Ka-

---

⁶⁹ Peri Uran, a.g.e., s.134.

⁷⁰ Şeniz Anbarlı, a.g.e., s.211.

⁷¹ Peri Uran, a.g.e.,s.135.

⁷² Şeniz Anbarlı, a.g.e., s.212.

⁷³ Peri Uran, a.g.e., s. 135.

⁷⁴ Şeniz Anbarlı, a.g.e., s.215-216.

nununun ilgili maddelerini ihlal etmesi ve yasa dışı olması yönleri ile bir sivil itaatsizlik örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵

5.2. Çevrenin Korunmasına İlişkin Sivil İtaatsizlik Eylemleri

Türkiye’de çevrenin korunmasına ilişkin önemli sayıda sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları *Greenpeace* Örgütünün, Bergama köylülerinin ve Denizli Aşağıdağdere köylülerinin eylemleridir.

Greenpeace Örgütü üyeleri Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemi niteliğinde pek çok eylem gerçekleştirmiştir. Bunlardan bazıları Aliğa’da yüksek oranda asbest⁷⁶ içeren bir geminin sökümünü, Gökova Körfezinde yapılması planlanan termik santralin inşaatını ve nükleer güç santrallerinin kurulması ve işletilmesine ilişkin yasa tasarısının çıkması gibi çevre açısından zararlı gördükleri faaliyetleri protesto ederken pankart açma, işgal ve izinsiz gösteri yapma eylemleridir.⁷⁷

Bergama’da siyanürle altın aranmasının durdurulmasını hedefleyen Bergama köylüleri, Çanakkale-İzmir Karayolu’nu 5 saat süreyle trafiğe kapatma, yarı çıplak biçimde cadde ve sokaklarda yürüyüş yapma, siyanürle altın çıkarılması planlanan maden sahasını işgal etme ve 1997 nüfus sayımına katılma gibi çeşitli sivil itaatsizlik eylemleriyle gündeme gelmişlerdir.⁷⁸

Denizli’nin Honaz İlçesine bağlı Aşağıdağdere Köyü’nde kurulan mermer ocağı ve fabrikanın kapanması amacıyla köylüler 28 Mart 2004 seçimlerinde oy kullanmama eylemi düzenleme suretiyle bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirmişlerdir.⁷⁹

---

⁷⁵ Peri Uran, a.g.e., s.141.

⁷⁶ Çevreye ve insan sağlığına zararı olan, kansere yol açan bir maddedir.

⁷⁷ Şu nokta da belirtilmelidir ki; burada adı geçen olaylara verilen tepkiler yalnızca *Greenpeace* örgütü üyelerinkiler değildir. Sivil itaatsizlik unsurları taşıyan birçok farklı eylem de yine bu olaylar kapsamında fakat farklı çevre gruplarınca yapılmıştır. Bkz.Şeniz Anbarlı, a.g.e.,s.220-221ve Peri Uran, a.g.e., s.139.

⁷⁸ Şeniz Anbarlı, a.g.e.,s. 223-225; Peri Uran, a.g.e., s.138.

⁷⁹ Şeniz Anbarlı, a.g.e., s. 230.

5.3. Türkiye’de Sivil İtaatsizliğe İlişkin Diğer Bazı Örnekler

1993 yılında özel radyoların kapatılmasına tepki olarak başlatılan “Radyomu İstiyorum” kampanyası kapsamında bir tepki olarak korsan radyoculuk faaliyetleri bilinçli bir şekilde yapılmıştır. Söz konusu eylem birçok unsuru ile sivil itaatsizlik örneğidir.⁸⁰

1995 yılında yazar Yaşar Kemal’in “*Der Spiegel*” dergisinde yayımlanan bir yazısının suç kapsamında değerlendirilmesi üzerine başlayan bir hareket kapsamında “Düşünceye Özgürlük” adlı bir kitap hazırlanmıştır. İçerisinde Yaşar Kemal’in söz konusu yazısı ve buna benzer şekilde “düşünce suçu” olarak nitelendirilen ve yargılanan başka yazılarında bulunduğu bu kitabın yayımlanması ve yayımlayanların da kendilerini ihbar etmeleri diğer bir sivil itaatsizlik örneğidir.⁸¹

Susurluk kazası sonrasında ortaya çıktığı düşünülen devlet ve çete bağlantılarının protesto edilmesi amacıyla başlatılan “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi” ilk başlarda yasa-dışılık unsuru taşımadığından bir sivil itaatsizlik eylemi değildir. Ancak eylemler sırasında zaman zaman Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası’nın ihlal edilmesi, eylemlerin bazı unsurları ile sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebileceği şeklinde yorumlanmaktadır.⁸²

Ellerinde, gözaltında kaybolduğu belirtilen yakınlarının fotoğrafları ile cumartesi günleri İstanbul’da İstiklal Caddesi’ndeki Galatasaray Lisesi önünde sessiz şekilde oturma eylemi yapan Cumartesi Anneleri’nin gerçekleştirdikleri eylemler sivil itaatsizlik örnekleri arasında gösterilmektedir.⁸³

Özellikle doksanlı yıllarda gerçekleştirilen üniversitelerdeki başörtüsü / türban yasağının protesto edilmesi amacıyla yapılan oturma eylemleri ve imza kampanyaları gibi eylemlerin de zaman zaman sivil itaatsizlik eylemi unsurları taşıdığı yorumları yapılmaktadır.⁸⁴

---

⁸⁰ Peri Uran, a.g.e., s.136.

⁸¹ Şeniz Anbarlı, a.g.e.,s. 247, 249, Peri Uran, a.g.e., s.144, Yakup Coşar, a.g.e., s.5.

⁸² Şeniz Anbarlı, a.g.e.,s. 235-237; Peri Uran, a.g.e., s.65.

⁸³ Şeniz Anbarlı, a.g.e.,s. 237-240; Peri Uran, a.g.e., s.136; Yakup Coşar, a.g.e., s.5-6.

⁸⁴ Şeniz Anbarlı, a.g.e.,s. 240-243; Peri Uran, a.g.e., s.142.

Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemlerine ilişkin olarak bahsedilmesi gereken örneklerden bir tanesi de 2011 yılı baharında Barış ve Demokrasi Partisi’nin (BDP) düzenlediği eylemlerdir. Söz konusu eylemlere ilişkin iki farklı görüş öne sürülmektedir. Bu görüşlerden daha yaygın olarak kabul gören ilki söz konusu eylemlerin BDP’nin şiddet ve terörle arasına mesafe koymaktan imtina etmesi nedeniyle sivil itaatsizlik eylemi sayılamayacağı görüşüdür.⁸⁵ Diğer görüşe göre ise söz konusu eylemler yalnızca kendi çerçeveleri içerisinde değerlendirildiğinde sivil itaatsizliğin en önemli unsuru olan şiddetten kaçınmayı içerisinde barındırmakta ve bu nedenle sivil itaatsizlik eylemi olarak değerlendirilmelidir.⁸⁶

Son yıllarda hem Türkiye’de hem de dünyada sıkça gündeme gelen sivil itaatsizlik eylemlerinden biri de elektronik sivil itaatsizlik eylemleri olarak da adlandırılan sanal ortamda başta devlet kurumları olmak üzere protesto edilmek istenen kurumların internet sitelerinin *hack*’lenmesi (ele geçirilerek bozulması) eylemleridir.⁸⁷ Söz konusu eylemler arasında Türkiye’de de en çok ses getirenlerden bir tanesi *Anonimous* (isimsiz ya da anonim) adlı aktivistler grubunun gerçekleştirdiği internet saldırıdır. Söz konusu eylemler sivil itaatsizliğin pek çok unsurunu barındırmakla birlikte sivil itaatsizliğin unsurlarından biri olan eylemi gerçekleştirenlerin kimliklerinin belirli olması ve eylemin sorumluluğunu kabul etmeleri ilkeleri ile uyumsuzluk içerisindedir.

---

⁸⁵ Aykut Çelebi, a.g.e., s. 95-96.

⁸⁶ Abdullah Karatay, “Kürtlerin Sivil Alan Siyaseti ve Sivil İtaatsizlik: Yeni Bir Karşılaşma”, *Cogito* dergisi, Sivil İtaatsizlik, sayı:67, s. 205-224, 2011, s. 222.

⁸⁷ Aslı Tunç, “Kanunsuz ama Meşru: Sanal Ortamda Sivil İtaatsizlik ve İnternet Korsanlığı”, *Cogito* dergisi, Sivil İtaatsizlik, Sayı:67, s. 197-205, 2011, s. 198.

6. Sonuç

Yasaları veya hükümet politikalarını etkilemek amacı ile düzenlenen eylemler içerisinde sivil itaatsizlik eylemleri özel bir yere sahiptir. Temel olarak adaletsiz olduğu düşünülen yasaları protesto etmek amacı ile yasaları çiğ-nemek; ancak bunu yaparken de şiddetten kesin bir şekilde uzak durmak sivil itaatsizlik eylemlerinin en önemli unsurlarıdır. Sivil itaatsizliği farklı karşı koyma biçimlerinden ayıran diğer unsurlar sivil itaatsizliğin sistemin tümüne yönelik bir eylem olmaması, yasanın ihlali nedeni ile verilen cezayı kabul etmek ve eylemi gerçekleştiren grubun sistemi iyileştirmeye yönelik hareket etmesidir. Söz konusu özellikler sivil itaatsizlik eylemlerini yasaları veya hükümet politikalarını etkilemek amacı ile düzenlenen diğer eylem türlerinden kamu vicdanını etkileme ve dolayısıyla kamuoyu görüşünü değiştirme açısından daha etkili kılabilmektedir. Gandhi ve King gibi aktivistlerin eylemleri ile ulaştıkları büyük başarılar söz konusu etkinliği gözler önüne sermektedir.

Dünya genelinde, özellikle gelişmiş demokrasiye ve yurttaşlık bilincine sahip ülkelerde, sivil itaatsizliğe ilişkin diğer örnekler bakıldığında ise başta askeri ve çevreye ilişkin konular olmak üzere, sivil itaatsizlik eylemlerinin hem çeşitlendiği hem de yaygınlaştığı görülmektedir. Türkiye'nin de dünya genelindeki bu eğilimden etkilendiğini ve sivil itaatsizlik eylemlerine ilginin giderek arttığını söylemek mümkündür.

Örnek eylemler, çalışmada bahsi geçen sivil itaatsizlik unsurları ışığında değerlendirildiğinde her bir eylemin sivil itaatsizlik olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunun yoruma açık olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan herhangi bir eylemin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilmesinin söz konusu eylemin çalışmada bahsedilen sivil itaatsizliğe ilişkin unsurların pek çoğunu aynı anda taşıması halinde daha kolay olacağı açıktır. Eylemlerin söz konusu unsurları taşımalarının aynı zamanda sivil itaatsizlik eylemcilerinin dikkatini çekmek istedikleri siyasi otoriteye ve kamuoyuna ulaşmaları açısından da faydalı olacağı söylenebilir.

EK:
GÜNÜMÜZDE
EN SIK BAŞVURULAN SİVİL İTAATSİZLİK YÖNTEMLERİ

Günümüzde en sık başvurulan sivil itaatsizlik yöntemlerini şu şekilde sıralayabiliriz:⁸⁸

- Oturma,
- İnsandan halı,
- İşgal,
- Genel grev çağrısı,
- Polisleri istifaya çağırma,
- İmza toplama,
- Yasaklandığı halde gösteri ve yürüyüş düzenleme,
- Kendini yayınlı ihbar,
- Kürsü işgali,
- Askerlik hizmetinden kaçınma propagandası,
- Bildiri dağıtma,
- Binayı boşaltmama,
- Askerlik hizmetinden ve onun yerine verilecek sivil hizmetten kaçınma,
- Elektrik-su hesaplarını kısmen ödememe,
- Askerlik cüzdanlarının yakılması,
- Yasak bölgelere girme,
- Kan sıçratma,
- Ölü biçiminde yere uzanma,

---

⁸⁸ Hayrettin Ökçesiz, a.g.e., s. 77-80.

- Yasak alanda gösteri yapma (parlamento önünde),
- Askerlikte itaatsizlik,
- Askeri tören geçidini oturarak engelleme,
- Ağaçlara sarılma,
- Sınır geçme,
- İş bırakma,
- Sığınmacıların saklanması,
- Atom bombası deneme bölgelerine girme teşebbüsü,
- Kira boykotu,
- İnşaat alanlarının ablukası ya da işgali,
- Kuralları aşırı titizlikle uygulamak (hizmetin bu şekilde yavaşlatılması ya da bir haksızlığın açıkça ortaya konulması),
- Köprülerden, gemi ve enerji santrallerinden ve fabrika bacalarından afişler sallandırma,
- Hukuki olanaklardan kitleler halinde yararlanma.

KAYNAKÇA

- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, “Direnme Hakkı”, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, der. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara, 2002.
- ANBARLI, Şeniz, “Baskıya Karşı Direnme ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)”, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- ARENDRİ, Hannah v.d., Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, çev. Yakup Coşar, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AYVERDİ, İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3. Baskı, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2008.
- BOVE, Jose ve Gilles LUNEAU, Sivil İtaatsizliğe Çağrı, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÇELEBİ, Aykut, “Demokrasinin Derinleşmesi: Bir Yöntem Olarak Sivil İtaatsizlik”, *Cogito* Dergisi, Sivil İtaatsizlik, sayı:67, ss. 80-96, 2011.
- CLOUD, Peter Blue, Alcatraz Is Not An Island, Wingbow Press, Berkeley, 1972.
- COŞAR, Yakup, “Kavram ve eylem olarak sivil itaatsizlik”, *Varlık* Dergisi, sayı: 1074, ss. 2-7, 1997.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, 6. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.
- KARATAY, Abdullah, “Kürtlerin Sivil Alan Siyaseti ve Sivil İtaatsizlik: Yeni Bir Karşılaşma”, *Cogito* Dergisi, Sivil İtaatsizlik, sayı: 67, ss. 205-224, 2011.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin, Sivil İtaatsizlik, Afa Yayınları, İstanbul, 1994.
- SCHMİDT, Manfred G., Wörterbuch zur Politik, 2. Auflage, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 2004.
- SEYYAR, Ali, İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007.

- THOREAU, H. David ve Mohandas K. GANDHİ, Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, çev. C. Hakan Arslan ve Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- TUNÇ, Aslı, “Kanunsuz ama Meşru: Sanal Ortamda Sivil İtaatsizlik ve İnternet Korsanlığı”, *Cogito* dergisi, Sivil İtaatsizlik, sayı:67, ss. 197-205, 2011, Türk Dil Kurumu Web Sitesi, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim Tarihi: 04.04.2011).
- URAN, Peri, “1960 Sonrası Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri”, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt:1, sayı:2, Kayseri, ss. 131-148, 2006.

